

Mihaela MORARIU*

Textul ca interacțiune comunicativă: de la actele de limbaj la lumile ficționale

Abstract. In the current context of literary criticism, the older concern with text mechanics is being gradually replaced by a renewed interest in a higher order literary interpretation, in the plurality of the readings, in hermeneutics and ideology. The right to subjectivity is being generally acknowledged, there are serious doubts about the possibility of a scientific position in the literary field, and the interest in the reader's role during the act of literary communication has considerably grown. Freed of structuralistic constraints, the theory of fiction can again take interest in the creative forces of the imagination worlds and describe the proprieties of the worlds and of the fictional existence.

Keywords: text, language, speech, literature, fiction, creativity

Succesul teoriei actelor de vorbire a încurajat contactele între filosofia analitică și critica literară; el a stimulat reflecția asupra definiției literaturii și a genurilor literare contribuind masiv la analiza poeziei și a dramei și servind ca bază pentru o abordare semantică a ficțiunii.

1. Introducere

Noile teorii despre text, unele cu un pronunțat caracter disciplinar, sunt motivate nu doar de argumente gramaticale, ci includ și unele intuitive. În acest fel nu se mărginesc să răspundă unor exigențe teoretice. Ele au în vedere textul ca o parte a unui proces comunicativ. Orice text are o funcție, traduce o intenție, vizează un efect, include niște presupuziții. În timp ce lingvistica tradițională se interesa de structurile care pot fi descoperite într-o limbă, scopul unei pragmatice este să găsească operațiile de selecție și decizie, prin intermediul cărora se

* Universitatea „Al. I. Cuza” Iași.

constituie respectivele structuri. În toate aceste teorii este importantă delimitarea între textele literare și cele nonliterare, deși distincția între acestea două, în ultima instanță, s-ar dovedi irelevantă. Aceste delimitări devin mai transparente atunci când încercăm să ne lămurim ce este un text, care este obiectul său, adică despre ce „scrie” el. Din aceleași considerente nu vom risca o definiție a textului într-o frază, întrucât nicio afirmație care se referă la text nu este în mai mică măsură definiție decât alta. Apoi este vorba de un „termen-umbrelă” ceea ce mărește riscul, deși totul s-ar putea solda cu punerea în discuție a unui anumit tip de text.

Un mod de apropiere de noțiunea de text a fost impus de lingviștii anilor '60, generalizat astăzi în teoria literaturii, semiotică. Aceștia se referă la text ca o „unitate comunicativă” verbală sau scrisă având dimensiuni variabile. Textul e văzut drept o formă specifică de existență a limbii și o unitate originară a interacțiunii comunicative, aceste „obiecte” fiind studiate de către o „gramatică” sau o „lingvistică textuală”. Orice enunț izolat organizat într-o propoziție sau frază este o construcție formală a gramaticii și nicidecum o entitate empirică a vorbirii. Tocmai această „idealitate” și faptul că nu aparține spațiului discursiv, ci unui inventar stereotip de modele și reguli, au oferit unui enunț demnitate în ochii lingvisticii predominant descriptive și clasificatoare; astfel, izolarea enunțului de context, de factori exteriori lui, care ar afecta semnificația este ceea ce-l face mai accesibil unei științe, întrucât este structural „închis” și guvernat de reguli stricte stabilite anterior. Atunci când îi sunt depășite însă limitele, luând în considerare și factori exteriori, intervine aleatoriu; transfrasticul oferă o libertate de selecție sporită, regulile devin mai discrete, coerciția lor fiind mai slabă. Din aceste considerente studiul unităților discursive superioare a fost preluat de stilistică, disciplină ce nu are un statut integral științific. Structuralismul s-a limitat în continuare la problematica frazei. Acesta a impus distincția *langue* (un sistem de semne cu un caracter supraindividual, sursa regularităților și a categoriilor conceptuale) – *parole* (manifestarea lingvistică subiectivă, proprie fiecărui locuitor).

Ferdinand de Saussure a imprimat cercetării axarea pe general și nu pe particular, pe sistem și nu pe modul de a-l utiliza. Lingvistul francez a postulat identitatea unităților minimale (*fonem, morfem, semem*) și a accentuat relațiile opozitive ale fiecărui nivel (fonologie, sintactic, respectiv semantic) prin aceasta preconizând o abordare analitică și descriptiv-formalizantă, poate nefructuoasă în exploatarea construcțiilor transfrastice. Evident că textul poate fi analizat și într-o asemenea manieră (este chiar necesar), dar există riscul de a nu reuși să punem în

lumină tocmai natura de „text”. Sarcina unei teorii era să explicitizeze „competența” unui locutor ideal, adică o cunoaștere înnăscută a structurilor limbii, care evident ar fi neafectată de factori socio-culturali și ar fi astfel restrânsă la gramaticalitate, aptitudinea de a produce fraze corecte sintactic. Pe de altă parte „performanța”, folosirea propriu-zisă a limbii în cazuri concrete nu era luată în seamă fiind considerată arbitrară. În această manieră, asemenea structuralismului, generativismul se abține de la examenul practicilor discursive, orientându-se doar asupra mecanismului abstract al formării frazelor.

Prin anii '60 se inaugurează o schimbare majoră într-o mișcare firească de balansare a teoriilor anterioare; o dată conștientizate limitele acestor teorii, criticile nu au încetat să apară la fel ca și noile soluții. Atenția s-a îndreptat asupra modului în care sunt alcătuite și transmise mesajele, a tehnicilor de sporire a lizibilității și a persuasiunii. Acum este inaugurat un oarecare declin al semnificatului fix; unitățile acestuia nu mai reprezintă părți fixe prevăzute cu o identitate constantă, ci aglomerări de sens actualizabile în raport cu circumstanțele utilizării. R. Jakobson (1960, 350-377) este cel care repune în discuție modelul de formalizare a funcțiilor lingvistice, reinterpretându-l în manieră poststructuralistă; acesta adaugă alte trei funcții ale limbajului (alături de cea *referențială*, *expresivă* și *injonctivă*) și anume: *metalingvistică* (ce trimite la codul utilizat), *fatică* (referitoare la contactul interlocutorilor la conexiunea lor psihologică) și *poetică* (prin care sugerează faptul că limbajul nu este o pură tranzitivitate, că acesta se „autovizează” și că diferența specifică a poeticității constă în formă).

În aceeași direcție un rol deosebit l-a avut teoria actelor de limbaj a lui J. L. Austin (1962), preluată mai apoi și dezvoltată de J. R. Searle (1969). Această teorie se străduiește să reevalueze implicațiile factorilor nonlingvistici, contextuali în procesul de producție și receptare a enunțurilor angajate în situațiile de discurs. Jocul permanent între caracterul *locuționar*, *ilocuționar* și *perlocuționar* (respectiv – „a spune ceva”, „a folosi cuvintele pentru a îndeplini o acțiune sau obține un efect indirect”) readuc comunicarea în câmpul cotidianului discursiv al schimbului de mesaje.

Inevitabil, acestor orientări ce focalizează atenția spre practicile discursive li s-au asociat solicitări tot mai presante spre studierea faptului transfrastic: conceptul de „text” e repus în discuție astfel în același timp ca obiect al interacțiunii comunicative și ansamblu articulat de enunțuri. Doar atribuind textului un statut autonom și calitativ (adică el reprezintă o entitate originară ce nu poate fi descrisă complet prin suma enunțurilor

ce-l compun), devine posibilă tratarea lui ca obiect natural al unei teorii empiric adecvate a limbajului.

Într-un alt mediu de cercetări asupra textului, acesta a fost abordat ca „practica semnificantă”, formulare elaborată de J. Kristeva, iar cercetările amintite au gravitat în jurul revistei *Tel Quel*. Începutul este legat de o contestare radicală a doctrinei saussure-iene a semnului și a literaturii tradiționale. Ideea fundamentală a grupării *Tel Quel* este reprezentată de accentul pe producerea și nu pe schimbul de sens, intenția de a formaliza procesul de structurare, nu structura propriu-zisă. De aceea, de la început teoria se plasează în afara interacțiunii comunicative care până atunci era esențială. Textul devine locul unde se întâlnesc subiectul și limba, dar nu un subiect cartezian; de fapt subiectul e distrus ca entitate, e pluralizat, dispersat și se formează „prin” și „în” limbaj sub privirea „celuilalt”. Limba este una deconstruită și apoi reconstruită, spațiul său e deschis spre un joc combinatoriu infinit. Kristeva preconizează teoria deschiderii textului, caracterul său mobil, plural, în permanentă schimbare (Kristeva 1980).

2. Delimitări conceptuale

Gândirea etimologică nu mai poate da seama de înțelesul unui termen, de modificările de sens, de aspectele conotative. Cel mult își poate acorda dreptul de a utiliza, a folosi aceste sensuri atunci când ele îi folosesc într-o argumentare.

Termenul de „text” provine din latină și era folosit cu sensul de „șesătură”, „textură”, dar nu numai: „-*texo, ere, texui, textum* v.t. 1. a țese, a împleti; ~-*vestes/ a țese* haine), ~-*coranam rosis/ a împleti* o cunună de trandafiri. 2. (poet.) a alcătui (îmbinând) a construi; ~-*parietem vimine/ a alcătui* un perete din împletituri de nuiele; ~-*nidos/ a clădi* cuibul; ~-*opus/ a alcătui* o lucrare” (Guțu 1983, 237) . „-*textum ī, n. țesătură, cuvertură; texta pretiossa/ țesături de preț; (fig.) întocmire; ~clipei/ întocmirea scutului*” (Guțu 1983, 237).

Ceea ce se regăsește în mod consecvent în mai toate precizările etimologice se referă, în general, la caracterul de „rețea”, de „șesătură”, punerea laolaltă a mai multor elemente; „șeserea” lor împreună după anumite legi, conform cu anumiți algoritmi; încheieturile, dihotomiile, articularile, atracțiile și respingerile; spațiile, golurile țesăturii care mijlocesc insinuarea (efect al privirii) unui „dincolo”, niciodată decis (inconsecvență a privirii sau incapacitatea textului de a avea un exterior care, în același timp, să-i aparțină cu adevărat). Perete cu iluzia

transparenței spre altceva care-și are originea într-o iluzie și mai înrădăcinată: aceea a profunzimii; devenit totodată „cuib” al autorului și al cititorului, alte două „ficțiuni” de-o parte și de alta a textului delimitându-i spațiul; ne cuibărim într-un text ca într-un acasă al nostru; lumea noastră este organizată similar lumii unui text; nu cunoaștem, în fond, altă identitate decât aceea a unui text care este povestea noastră, istoria noastră.

La fel ca în cazul textului, accepțiunile date termenului „literatură” sunt multiple:

- este un sistem (o instituție); ansamblul instituțiilor și indivizilor care participă la activitatea literară, care reglementează această activitate.
- ca totalitate a ceea ce e scris sau tipărit într-un domeniu.
- un set particular de discursuri, diferite de cele științifice, religioase etc., printr-o trăsătură a „literarității”; Jakobson considera drept obiect al științei literare nu literatura, ci literaritatea, ceea ce dintr-o operă dată face o operă literară.
- literatura e artă și implică, în general, adeziunea la anumite norme de valorizare diferențiindu-se de paraliteratură sau literatura de masă.
- ca formă degradată a poezicității; B. Croce considera că proza este literatură doar în măsura în care ea conține poezie.

Ceea ce domină aceste accepții este „literaritatea” unui text, această încercare de a-i conferi literaturii un criteriu lingvistic intrinsec.

Din punct de vedere pragmatic, literatura reprezintă, așa cum spunea Barthes, „ceea ce se învață în școală că ar fi literatura” sau, după o formulare a lui S. J. Schmidt, „ceea ce partenerii angajați în procese de comunicare prin intermediul textelor consideră drept literar conform normelor poetice valide pentru ei în situațiile de comunicare date.” Literaritatea dobândește încetul cu încetul o determinare predominant pragmatică, termeni ca „literatură”, „literar”, „poetic” având valoare de „predicate pragmatice” (G. Wienold), iar raportul pe care-l instituie este stabilit între un grup de utilizatori și un corpus de texte.

Dar cum orice comunitate culturală își stabilește propriile-i criterii de evaluare, evident că există o variabilitate a conceptului de literatură.

Literatura a fost împărțită de Leo Pollmann (cf. Plett 1983, 10) în literatură de sine stătătoare „independentă și propriu-zisă” și literatură dependentă. Această literatură este reprezentată de așa numita „literatură obiectivă” și de specialitate, oferind informații despre lucruri, persoane și procese din realitate. Punând în scenă chestiunea referentului în cadrul unui text, Barthes distinge între „*message dénoté*” și „*message connoté*”,

primul presupunând referirea comunicării literare la un obiect, în timp ce al doilea evidențiază caracterul autoindicator, reflexiv.

Ca „message connoté”, Pollmann distinge trei tipuri de literatură:

- *literatura retorică* – ce este caracterizată de „autocorelarea limbii”;
- *literatura frumoasă (belles lettres)* – care dispune de o organizare constructivă nouă, în același timp de o obiectivitate și expresivitate *sui generis*;
- *poezia* – care ar fi cazul ideal al literaturii incluzând momentele anterioare.

Această clasificare a lui Pollmann reprezintă totodată o exprimare a „gradelor ascendente de a fi literatură” (Plett 1983, 11). Sistemul lui Pollmann reprezintă un sistem piramidal, care pornește de la literatura obiectivă (pe care Plett o adaugă clasificării) ca fiind varianta cea mai slabă de literatură și se ajunge la poezie ca ideal al literaturii. Ideea atrage atenția în măsura în care până la urmă elementul care face diferența este raportul limbajului unui text cu obiectul său. Plett aduce însă o obiecție lui Pollmann și anume: „cum pot fi constatate intersubiectiv utilitatea transcendentă conștiinței ce ar ține literatura obiectivă, expresivitatea *sui generis* a literaturii frumoase și densitatea poeziei?” (Plett 1983, 15).

3. Textul și lectura

Categoria *expresivă* a literaturii provocată de mișcarea romantică pune într-o poziție centrală relația operei cu artistul, cu autorul său: „Materialitatea textului are așadar doar funcție mediatorie. Ea ne trimite la creator ca principiu ce o însuflețește. Expresivitatea literară înseamnă deci: Literatura posedă caracter sugestiv.” (Plett, 1983, 18). Emoțiile sunt, în concepția lui H. Plett, cele la care trimite literatura expresivă. Nu însă orice emoție; pentru ca o emoție să poată fi demnă de a fi obiectul unei creații artistice trebuie să fie puternică, ieșită din comun, spontană adică sinceră. Idealul noțiunii de expresivitate formulat de romantici era geniul a cărui trăsătură onorifică era originalitatea. Cititorul este cel care desăvârșește opera prin faptul că „este tocmai sarcina lecturii, ca interpretare, să efectueze referința. Cel puțin în această suspendare, în care suferința este amânată, textul este oarecum «în aer», în afara lumii sau fără lume.” (Ricoeur 1995, 115). Cititorul este cel care prin actul lecturii determină practic textul să întreprindă relații cu ceea ce devine referința lui. Așadar, actul lecturii se prezintă într-o dublă perspectivă: mai întâi restabilește raportul textului cu semnificatul (chiar dacă printr-o

răsturnare a paradigmei mimetice), apoi expune textul unui cititor, îl implică într-un raport pragmatic.

Conform lui H. F. Plett (1983, 23) se impun trei forme de receptivitate:

i. psihologică, care la rândul ei se împarte (în funcție de domeniul abordat) în trei direcții:

a) morală – care a dat o literatură moralizatoare;

b) estetică – în care este invocat principiul „*l'art pour l'art*” și în care esteticul trebuie supus criticii doar prin prisma propriilor criterii;

c) afectivă – care proclama îmbinarea utilului cu plăcutul.

ii. sociologică, înrâurirea socială, la rândul ei, era privită sub două aspecte: calitativ și cantitativ;

iii. intraliterară, prin care autorul amintit înțelegea înrâurirea textelor asupra textelor – corespondentul termenului (mai frecvent folosit) de intertextualitate, literatura însăși, în întregul ei, fiind un efect al intertextualității.

„Literatura de specialitate” uzează însă de tehnici prin care se urmărește obținerea caracterului de obiectivitate; am putea spune că este orientată preponderent spre un asemenea deziderat. Științificitatea nu donează un plus ontologic obiectelor pe care le pune în discuție, ci mai degrabă ține de un anumit mod al discursului științific prin care manifestă o atenție exagerată (?) pentru obiectele sale, pentru buna lor formare, constituire (mania definiției); aceste obiecte apar astfel clare, bine determinate, dobândesc o înfățișare. Discursul științific este unul orientat spre constituirea, spre formarea unor obiecte bine delimitate: instituționalizarea este cea care dă măsura obiectivității folosind diverse mijloace de „includere” și „excludere”, în funcție de rațiunea practică implicată.

Vom spune că nu există locuri inocente într-o scriere și nu există niciun „text” privilegiat, privilegiu ce ar face din el mai mult decât un text. „Adevărul, ceea ce trebuie regăsit, nu este un obiect dincolo de subiect, adecvarea vorbirii la un obiect, ci adecvarea întregii vorbiri la ea însăși, autenticitatea sa proprie, conformitatea actului ei față de esența sa originală. [...] Vorbirea nu este plină de ceva care ar fi dincolo de ea însăși obiectul său. [...] Dublul, repetiția, înregistrarea, mimarea, în general, sunt excluse din ea.” (Derrida 1975, 129-130).

„Asemeni unui cub, sau unui volum în spațiu, textul prezintă un *relief*. Diferitele sale teme nu se află la aceeași altitudine. De aceea reconstrucția întregului prezintă un aspect perspectival asemănător cu cel

al percepției.” (Ricoeur 1995, 170). A parcurge textul înseamnă a-i survola relieful, a face harta acestui relief, a găsi ritmul impus de repetițiile, pauzele și măsurile sale. Și autorul, și semnificatul, și cititorul sunt integrate textului, devin simulări realizate de text, nu se știe cât pentru a reconstitui o paradigmă a dialogului (care nu mai poate fi utilizabilă în cazul textului) sau cât din cauza faptului că ele sunt constitutive textului, căci odată ce ar fi eliminate toate acestea, ce ar mai rămâne textului în afara unei pure materialități a literei, acel șir de sume grafice? Procedura, poate vitală a textului, actul său de supraviețuire: acela de a-și imagina alteritatea: „Supraviețuiesc numai sistemele (ficțiunile, graiurile) destul de inventive pentru a produce o *ultimă figură*, acela care îl marchează pe adversar sub o vocabulă pe jumătate științifică, pe jumătate etică, un soi de sfârlează care îngăduie în același timp să constăți, să explici, să condamni, să recuperezi inamicul, într-un cuvânt să-l faci să plătească.” (Barthes 1994, 46).

4. Ficțiunea și teoria referențială

Poetica structuralistă a început ca un proiect inovator, convinsă că o cantitate suficientă de idei și de metodologie lingvistică vor infuza studiilor literare o nouă energie. Câteva dintre doctrinele pe care le-a adoptat treptat (fonologism, mitocentrism, fundamentalism semantic, textolatric și poziție antiexpresivă) au condus însă la înghețarea prematură a progresului teoretic și au convins pe specialiștii care, deși nu mai erau susținători entuziaști ai structuralismului, nu erau pregătiți să renunțe la idealurile cercetării raționale și la o metodologie explicită, că trebuie să se îndrepte într-o altă direcție pentru a găsi noi surse teoretice. Dată fiind influența perenă a lingvisticii asupra structuralismului literar, o alternativă evidentă a fost oferită de gramatica generativ-transformațională a cărei zestre teoretică cuprindea o critică distrugătoare a structuralismului în lingvistică. Mai multe domenii au beneficiat direct de impactul lingvisticii generativ-transformaționale asupra studiilor literare: stilistica, gramatica intrigii, contribuții teoretice la noțiuni ca generarea textelor literare, structurile de adâncime sau competența literară. Situată la confluența gramaticii formale cu analiza discursului, gramatica textului a explorat proprietățile formale ale fenomenelor transexistențiale dintre care multe au o relevanță directă asupra textelor literare. Încercările gramaticienilor generativ-transformaționaliști, de a adăuga o componentă semantică teoriei lor, i-a făcut pe specialiștii literari să fie receptivi la aspectele recente ale filosofiei analitice și ale semanticii formale. Relevanța logicii

filosofice, a semanticii lumilor posibile, a teoriei actelor de vorbire și a epistemologiei nu au putut scăpa cercetărilor, care căutau modele elegante și eficiente pentru semantica literară. Începând de la mijlocul deceniului al șaptelea și până spre sfârșitul acestuia, am fost martorii unei multitudini de propuneri referitoare la studiul sensului literar și narativ în perimetrul semanticii formale și al logicii filosofice. A început o dezbatere care a demonstrat că subiecte uitate ca referința literară, lumile ficționale și conținutul narativ pot fi abordate dintr-un unghi nou, neașteptat. Ea a sugerat că modelele semantice formale și, în general, apropierea de rezultatele filosofice în domeniul ficțiunii conduc la progres în naratologie și stilistică. Această direcție de cercetare nu s-a limitat la propunerea de răspunsuri noi la problemele structuraliste; ea și-a format, de asemenea, propriul ei orizont de interogații. Probleme ca adevărul literar, natura ficționalității, distanța și asemănarea dintre literatură și realitate, neglijate în perioada anterioară, au început din nou să atragă atenția teoreticienilor.

Actualul context al criticii literare este unul în care preocuparea mai veche pentru mecanica textelor este treptat înlocuită cu un interes reînnoit pentru o interpretare literară de ordin superior, pentru pluralitatea lecturilor, pentru hermeneutică și ideologie. Dreptul de a fi subiectiv este larg recunoscut, apar dubii serioase cu privire la posibilitatea atitudinii științifice în domeniul literar, interesul pentru rolul cititorului în actul de comunicare literară a sporit considerabil. În sfârșit, prin sublinierea relevanței literaturii pentru problemele de interes uman imediat, critica feministă a restituit respectabilitatea criticii tematice. În această nouă configurație, teoria literară se confruntă cu o gamă întregă de probleme, care se situau în afara sferei structuralismului clasic. Ea are datoria să reexamineze supozițiile convenționaliste și să abordeze din nou problema reprezentării realității în ficțiune.

Eliberată de constrângeri structuraliste, teoria ficțiunii poate să se intereseze din nou de forțele creatoare de lumi ale imaginației și să descrie proprietățile lumilor și existenței ficționale (complexitatea lor, caracterul lor incomplet, distanțarea și integrarea în economia generală a culturii).

Există o abordare *externă* a ficțiunii, care își propune să o evalueze în raport cu lumea nonficțională și o abordare *internă*, al cărei scop este să propună modele care reprezintă înțelegerea ficțiunii de către cititor. Abordarea *internă* necesită un cadru conceptual mai relaxat decât abordarea segregționistă. Reflecțiile asupra ficțiunii nu se pot limita la o teorie a discursului ficțional; un sistem mai bogat, poate înrudit cu ontologiile meinongiene, ar aduce mai bune servicii poeziei ficțiunii. Deși

atenția filosofiei segregacioniste și a celei a lui Meinong s-a îndreptat, în special, către o teorie a obiectelor ficționale luate individual, importante intuiții culturale înlănțuie aceste obiecte în lumi ficționale.

Aristotel susține că „nu este treaba poetului să spună ce s-a întâmplat, ci ce fel de lucruri s-ar întâmpla – ce este posibil, în funcție de posibilitate și necesitate.” (Aristotel 1998, IX, I). Cu alte cuvinte, poetul trebuie să formuleze fie propoziții adevărate în fiecare alternativă a lumii reale (lucruri posibile în funcție de necesitate), fie propoziții adevărate în cel puțin o alternativă a lumii reale (lucruri posibile în funcție de probabilitate). Mai mult decât atât, după cum observă Aristotel, poeții tragici „preferă personajele reale”.

Trebuie să remarcăm că aceste considerații nu sunt simple speculații filosofice legate de transferul semanticii lumilor posibile la lumile ficțiunii. În multe situații reale istorice scriitorii și publicul lor acceptă ipoteza că o operă literară enunță adevăruri posibile, relativ la lumea reală. Această atitudine corespunde literaturii realiste în sensul larg al cuvântului. Văzut din acest unghi, realismul nu este un simplu set de convenții stilistice și narrative, cum credeau structuraliștii, ci o atitudine fundamentală față de relația dintre lumea actuală și adevărul textelor literare. Într-o perspectivă realistă criteriul adevărului și al falsității unui text literar și al detaliilor sale se bazează pe noțiunea de posibilitate (și numai de posibilitate logică) cu privire la lumea reală. Lumea reală ca și relația de accesibilitate sunt diferite pentru autorii miracolelor medievale în comparație cu autorul unui roman polițist modern față de informația transmisă de discursul literar și față de relațiile sale cu lumea reală.

5. Ficțiunea și actele de limbaj

Noțiunea de *uzaj*, așa cum a fost introdusă de Strawson, conferă un supliment de flexibilitate segregacionismului clasic. Dezvoltările ulterioare ale teoriei actelor de vorbire au furnizat o interpretare sistematică a factorilor pragmatici în actele lingvistice și au oferit segregacionismului un cadru teoretic pentru a separa discursul ficțional de declarațiile factuale.

Succesul teoriei actelor de vorbire a încurajat contactele între filosofia analitică și critica literară; el a stimulat reflecția asupra definiției literaturii și a genurilor literare contribuind masiv la analiza poeziei și a dramei și servind ca bază pentru o abordare semantică a ficțiunii.

Una dintre încercările cele mai timpurii de a aplica noțiunile teoriei actelor de vorbire la teoria literară aparține lui Richard Ohman (1981),

care a propus o definiție științifică a literaturii. Argumentația lui Ohman conține un sofism interesant, deseori întâlnit în aplicarea modelelor la fenomenele literare. Acest tip de argumentare, pe care îl voi numi „model în pană”, constă din trei operații: mai întâi se afirmă că literatura este o subclasă a unui domeniu mai general; în al doilea rând este prezentat un model al acestui domeniu; în al treilea rând se demonstrează că fenomenele literare nu pot fi cuprinse satisfăcător în gama de trăsături specifice oferită de model. În cazul literaturii, modelul nu mai funcționează: are o pană. Argumentul *modelului în pană* este menit să ne spună ceva profund semnificativ despre literatură. De exemplu, Ohman susține că întrucât literatura este o operație verbală, modelul actelor de vorbire al lui J. L. Austin ar trebui să fie operant și pentru discursul literar. Cu toate acestea, când examinăm literatura, categoriile lui Austin nu se pot aplica deloc. Ca atare, „opera literară este un discurs ale cărui propoziții nu dețin forțele ilocuționare care, în mod normal, s-ar atașa de ele. Forța sa ilocuționară este mimetică.” (Ohman 1981).

Filosofii au discutat pe larg certitudinea cunoștințelor și credințelor noastre, admitând criterii mai elaborate decât simpla obligație de a crede în adevărul unei propoziții. H. H. Price face deosebirea între *opinie*, *convingere* și *convingere absolută*. Ca răspuns la ipoteza lui Norman Malcolm, care consideră că a fi încrezător în cunoștințele tale este o trăsătură esențială a cunoașterii, A. D. Wozley și Alan White se ridică împotriva psihologizării cunoașterii și în favoarea disocierii între sentimentul de certitudine și cunoaștere. O astfel de disociere se aplică și credinței: Price propune distincția edificatoare dintre *credința propriu-zisă*, caracterizată prin acceptare pe baza dovezilor și simpla *acceptare* sau *a-lua-drept-bun*, pe care el o prezintă drept „absență nefondată a dezacordului”. Cerem într-adevăr vorbitorilor noștri să creadă că sunt adevărate propozițiile lor? Sinceritatea noastră dovedește mai puțină angajare față de o aserțiune decât loialitate față de un prieten, față de sursele de informare, de grupul social care o profesează.

Lingvistica de azi folosește noțiunea de *vorbitor ideal* în posesia unei *competențe lingvistice* elaborate, cunoscător al propriei sintaxe, al înțelesurilor cuvintelor, al regulilor actelor de vorbire, care îi controlează credințele și aspirațiile. Această noțiune este un vlăstar modern al subiectului cartezian, acest maestru imobil al unui spațiu interior aflat în întregime sub controlul său.

Teoreticienii actelor de vorbire nu iau în seamă mărturia persistentă a povestitorilor, poeților și scriitorilor care vorbesc atât de des de o substituție lingvistică ca aspect central al actului poetic. E posibil ca muza

să fi devenit un simbol învechit, mai des ridiculizat decât folosit: referirea la muză este, cu toate acestea, departe de a fi falsă. Ca și încrederea profetului în zeul său, referirea poetului la muză, la inspirație, la dicteul automat este un mod de a menționa acest tip special de limbaj, în care vorbitorul se exprimă printr-o voce care nu este exact a lui Platon. Dar poate că nu este necesar să recurgem aici la poetica entuziasmului. Pentru a demonstra că imaginea carteziană a vorbitorului bine individualizat, deținând un deplin control asupra vocii sale, nu se aplică la producerea ficțiunii literare, poate că este suficient să ne gândim la complexitatea și caracterul evaziv al vocii creatorului în discursul literar. Scriitorul, ca individ, vocea auctorială, naratorul, demn de încredere sau nu, vocile personajelor, distincte una de alta și, mai mult sau mai puțin amestecate, subminează orice încercare de a găsi o singură proveniență bine individualizată a discursului ficțional. Astfel, ficțiunea nu își face simțită relevanța numai prin declarații „serioase” inserate de autor în mod intenționat.

Ca și teoriile, textele ficționale au referință ca sisteme și întocmai cum în fizică este deseori imposibil să fie separate elementele „autentic” referențiale de aparatul matematic, în ficțiune nu este nevoie întotdeauna să distingem cu precizie între declarațiile simultane și cele adevărate, deoarece relevanța globală este evidentă, în ciuda deosebirii de detaliu.

6. Lumi și texte

Lumile posibile pot fi înțelese ca o serie de colecții abstracte de stări de lucruri, distincte de afirmațiile care descriu acele stări și prin aceasta distincte de lista completă a propozițiilor păstrată în *cartea despre lume*. În concepția lui Alvin Plantinga, o lume posibilă definește „un mod în care s-ar fi putut petrece lucrurile... o posibilă stare de lucruri de un anumit fel.” (Plantinga 1998, 61). Același text poate, în mod egal, să se refere la o infinitate de lumi distincte. Relația *unu-la-unu* dintre lumi și cărți, formulată de Plantinga, trebuie să cedeze locul unei configurații mai complexe, în care un univers poate fi asociat cu mai mult decât un *Magnum Opus* și același *Magnum Opus* poate servi ca descriere pentru mai mult decât un univers.

Abordată intern, diferența dintre semantica ficțională și non-ficțională slăbește. Distincția dintre cele două semantici e mai degrabă una de grad, nu de substanță. Referința textelor ficționale este, în principiu, nedeterminată; la fel cu teoriile științifice, care își postulează fiecare propriul nivel de realitate, ficțiunea folosește o multitudine de

baze de lumi „reale”- în-sistem. Universul lui Don Quijote se dezvoltă în jurul unui nivel de bază, care este diferit atât de realitatea noastră cât și de lumea descrisă. Invers, așa cum lumea reală este obiectul unei varietăți de cărți de *Magna Opera*, lumile ficționale nu exercită un monopol asupra cărților lor. A presupune că universul lui Don Quijote poate fi descris de o altă carte sau de alt *Opus* decât cel reprezentat de textul lui Cervantes poate suna blasfemiator. Dar, într-o perspectivă mai largă nu există argumente convingătoare contra posibilității de a lega diferite cărți și opere de aceeași bază ficțională. Universul zeilor și eroilor greci n-a fost inventat de Eschil, de Sofocle și Euripide; fiecare din tragicii greci a dezvoltat un anumit limbaj și un anumit unghi vizual în legătură cu un univers mitologic relativ stabil.

*

În fapt, întâlnirea cu textul nu este o întâlnire obișnuită; ea este *intrarea* în text, suspendare a locului de plecare, uneori pierdere a lui, revenirea în același loc nefiind niciodată sigură sau fiind cu necesitate aproximativă; niciodată nu ne întorcem în exact același loc, întrucât niciun loc nu este stabil. Apoi întâlnirea are loc „între patru ochi”, nu există un al treilea fără ca cineva să dispară; este un gest eminent personal, care îndată ce nu mai este intim își pierde sensul. Textul învăluie, cuprinde totul, *presează* din toate părțile, închide toate unghiurile; el este cel care conferă intimitate actului; asemenea unei întâlniri secrete; ceața și întunericul înconjoară cititorul – sentimentul pierderii în text, dar și condiția găsirii lui, a descoperirii lui. Orientarea ca reflex imediat, adică inițierea unei legături este modalitatea de a citi textul; explorarea reliefului său.

Eco vorbește pe câteva pagini despre *Flatland*, a lui Edwin Abbott (Eco 1997, 104-108), arătând cum se creează o lume absurdă. Ceea ce urmărim aici este însă altceva: efectul de ceață și virtuțile sale. Ceața apare aici ca aparținând lumii textului; ea intră în narațiune și mai mult, face posibilă această lume. Lumea *Flatlandei* este o lume bidimensională, e „o foaie de hârtie, pe care niște *Linii drepte*, *Triunghiuri*, niște *Pătrate*, niște *Pentagoane*, *Hexagoane* și alte figuri geometrice, în loc să rămână nemișcate la locul lor, s-ar mișca încoace și încolo, libere, pe suprafața sau înăuntrul ei, dar fără să poată să se ridice de pe ea și fără să poată să se afunde în ea, ca niște umbre, în sfârșit – însă consistente și contururi luminoase.” (Eco 1997, 104-108).

Pentru locuitorii acestei lumi recunoașterea obiectelor este practic imposibilă, dar mai este ceva: această lume este mereu invadată de ceață.

Dacă această ceață nu ar exista toate liniile ar fi la fel de netede, uniforme și nedeosebite între ele. De aceea obiectele aflate la doi metri sunt mai șterse decât cele aflate la un metru. Drept pentru care, spune un locuitor al *Flatlandei*, „suntem capabili să deducem cu mare precizie configurația obiectului observat” (Eco 1997, 105-106). Ceața este cea care face diferența, ea face posibil relieful și recunoașterea obiectelor; ceea ce, în mod normal, ar împiedica vederea, de această dată o face eficientă. Ceața este tocmai distanța, spațiul care separă oaspetele de obiecte. De aceea privirea străpunge ceața tocmai pentru a căuta întunericul, pentru a surprinde modulațiile, diferențele, pentru a vedea relieful; densitatea instituie relieful, acaparează privirea și o atrage; oboseala privirii dă seama de profunzime, căci ce altceva ar putea să împiedice privirea a se pierde în întuneric decât propria oboseală? Tot oboseala aduce mărturia profunzimii.

Întunericul este fragmentat; el se prezintă în chip diferit ochiului, mai dens, adică mai aproape, mai slab, într-o formă sau alta. Problema privirii: limita între ceață și întuneric; ceața este limitată de întuneric sau acesta din urmă apare ca o întrerupere bruscă a ceții, ca o epuizare a ei. Oricum, în ambele cazuri totul gravitează în jurul întunericului, al locurilor întunecate care *aspiră* asemenea unor găuri negre tot ce se află în jur; obsesia ceții este întunericul, indeterminatul acea stare primară a omogenității sensurilor (poate a inexistenței acestora) față de care prin simpla sa apariție generează un raport culpabil: vina oricărui concret care monopolizează un spațiu al prezentei fără a-și putea justifica acest privilegiu.

De aceea textul distruge și construiește un limbaj; trebuie să-l distrugă pentru a nu deveni un gest al repetiției unei deja abuzive prezențe, pentru a disloca uzura ce se soldează de fiecare dată cu instaurarea unei tradiții sau menținerea ei, pentru ca el însuși să nu devină astfel victima unei claustrări proprii, între limite prea strâmte; apoi limba se reconstruiește altundeva prin fluxul grăbit al tuturor plăcerilor de limbaj. Unde altundeva? „În paradisul cuvintelor.” (Barthes 1994, 14). Textul – o căutare a unui altundeva ce trebuie să fie utopic (fără loc) nu un anume „altundeva”; de aceea orice locuire devine provizorie într-un permanent gest de căutare din care se reține doar mișcarea și nestatornicia. De aceea, textul este cel care survolează limitele, se instalează în proximitatea lor, nu pentru a rămâne acolo, ci pentru a le disloca, a le trimite în altă parte. De aceea textul presupune tăietura ce separă un versant al canonicului, al „corectului” de unul mai mobil „care nu este niciodată decât locul efectului său: acolo unde se întrevide

moartea limbajului.” (Barthes 1994, 12). De această dată cuvintele sunt „utilizate”; forța lor este folosită pentru propria lor distrugere, relațiile sunt redistribuite, redirectionate, astfel încât, ceea ce rămâne din cuvinte e doar fața lor; textul apare ca o economie a unui nou joc de forțe, a unor noi relații de opoziție și de tolerare; textul ca traversare a mediului, ca „suprafață semnificată” își dezvăluie natura sa „aparentă”, „superficială”; profunzimea nu ține decât de condiția (inevitabilă) a plasării față de text, de el ca suprafață: aflarea de-o parte sau de alta a textului este necesară; întotdeauna celălalt versant va fi „dincolo” al textului pentru care se manifestă o dorință neîntreruptă; textul însă traversează o omogenitate care prin însăși actul tăieturii își devine sieși „alteritate” pe care, în mod paradoxal, textul trebuie singur să o justifice, iar pentru a-i face posibilă această sarcină s-a hotărât: „textul se referă la ceea ce e dincolo de el”; Poziție atacabilă atât timp cât acest „dincolo” de text este gândit în termeni „ceea ce *de fapt* spune textul”.

Să precizăm: dincolo și dincoace de text denotă o relație aproape geografică similară cu cea stabilită de o graniță. Granița nu spune nimănui despre ce se află de-o parte și de alta, căci acest „de-o parte și de alta” se instituie tocmai prin prezența unei granițe. Granița demască un moment al echilibrului de forțe, un moment de egală afirmare, în care oponentele sunt dispuse să certifice o relație de tipul semnat-semnificat, relație care, în contextul celor amintite, devine reversibilă, mobilă, susceptibilă de inversare a raporturilor. Jocul inversărilor este complexificat prin punerea în scenă a unor instanțe pe care textul le prevede, le asimilează și ar putea spune, deși într-o manieră deosebită. În fapt, instanțele de care aminteam – cititorul, autorul – sunt „generate” de text ca entități, ce odată produse de text devin astfel criterii de lizibilitate, strategii textuale, acestea fiind totodată și limitări. Astfel, textul aduce în discuție celelalte entități ceea ce înseamnă că autorul/ cititorul nu mai este anterior textului, ci simultan acestuia; textul e cel ce simulează anterioritatea propriului autor. El este cel care pune în joc întregul set de instanțe implicate; textul este locul de unde se naște autorul – autorul e produs de text și nu invers – tot acolo se naște cititorul ca „strategie textuală”. Mai mult, autorul și cititorul sunt percepuți în mod similar unor texte: imaginea despre un autor e de fapt o istorie a lui, o narațiune, iar când acest concept e chemat să dea seama de nașterea unui text, istoria se constituie „în baza” textului, fapt pentru care nu a fost prea greu a susține o teorie „narcisistă” a literaturii. Circularitatea argumentării unei astfel de teorii e însă evidentă, ceea ce se aplică și în cazul unui concept al cititorului.

7. Concluzii

Lumea ficțională pe care o dezvoltă opera are un raport privilegiat cu lumea reală, dar acest lucru nu trebuie înțeles ca o reluare a relației clasice semnat-semnificant. Umberto Eco este de părere că acest raport se fundamentează pe niște reguli comune de constituire, spunând că logica narațiunii justifică și realismul, dar că atât lumea narativă, cât și lumea reală sunt produse culturale. Omogenitatea structurală și funcțională însă nu trebuie să ducă neapărat la această concluzie, întrucât omogenitatea este apanajul mai multor tipuri de raporturi sau relații. Lumile narative sunt mici, ele nu surprind toate stările de lucru, sunt mai degrabă niște lumi stilizate, dar modul lor de funcționare corespunde lumii reale, iar acest amănunt nu trebuie minimalizat.

Textul e *producere*, nu *re-producere*. În acest context, literatura, știința și istoria nu mai sunt radical deosebite; toate debutează printr-un act aproape poetic, iar specificitatea fiecăreia este dată de modul în care mai apoi se raportează la acesta. Sunt constituite din texte și organizate după modelele diferitelor texte drept pentru care se supun legilor și dinamicii textelor. Obiectivitatea înțeleasă ca referire directă la o lume reală este tot o prejudecată care derivă din aceea că există o astfel de lume privilegiată; lumea reală este înlocuită de „lumile posibile”.

De asemenea, relația enunțului cu obiectele la care se referă este suspendată; textul este, cel puțin până la actul lecturii, „lipsit de referință”. Este sarcina cititorului să întrerupă această suspendare pentru a-i reda textului referința.

O teorie a textului nu poate fi realizată decât „în dinamica practicii acestei scriituri”.

Referințe

- ARISTOTEL. 1998. *Poetica*. București: Editura IRI.
- AUSTIN, J. L. 1962. *How to Do Things with Words*. Oxford: Clarendon Press.
- BARTHES, Roland. 1994. *Plăcerea textului*. Cluj-Napoca: Editura Echinox.
- DERRIDA, Jacques. 1975. „Le facteur de vérité”. *Poétique* 21: 129-130.
- ECO, Umberto. 1997. *Șase plimbări prin pădurea narativă*. Constanța: Editura Pontica.

- GUȚU, Gheorghe. 1983. *Dicționar latin-român*, București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- JAKOBSON, Roman. 1960. „Linguistics and Poetics”, in, *Style in Language*, edited by Thomas A. Sebeok. Cambridge, M.I.T. Press and John Wiley & Sons.
- KRISTEVA, Julia. 1980. „Problemele structurării textului”. În *Pentru o teorie a textului. Antologie „Tel Quel“ 1960-1971*, Introducere, antologie și traducere de Adriana Babeți și Delia Șepețean-Vasilii. București: Editura Univers.
- OHMAN, Richard. 1981. „Actele de vorbire și definiția literaturii”. În *Poetica americană. Orientări actuale*, antologie de Mircea Borcilă și Richard McLain. Cluj-Napoca: Editura Dacia.
- PLANTINGA, Alvin. 1998. *Natura necesității*, București: Editura Trei.
- PLETT, Heinrich F. 1983. *Știința textului și analiza de text. Semiotică, lingvistică, retorică*. București: Editura Univers.
- RICOEUR, Paul. 1995. *Eseuri de hermeneutică*, Traducere de Vasile Tonoiu, Editura Humanitas, București, , p. 115.
- SEARLE, John R. 1969. *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press,